

Sevima Sali-Terzić*

Govor mržnje na internetu: međunarodni standardi i zaštita

Sadržaj

1. Uvod
2. Koncept on-line govora mržnje
3. Relevantni međunarodni i regionalni dokumenti i regulacija
4. Regulatorna u Bosni i Hercegovini – kritički osvrt na mogućnost građansko-pravne zaštite u svjetlu standarda Evropske konvencije
5. Zaključak

1. Uvod

Bosanskohercegovački javni prostor je već dugo zatrovan govorom mržnje, a čini se da se vremenom situacija pogoršava, naročito kada se radi o govoru mržnje na internetu. Internet portali ne kontrolišu efikasno, ako ikako, sadržaj komentara koji objavljuju najčešće anonimni posjetioci. Vijeće za štampu u BiH reaguje po prijavama koje prime, ali kao samoregulirajuće tijelo nemaju mogućnost bilo kakvog efikasnog sankcionisanja portala koji omogućavaju takav govor. Tužilaštva ne reaguju ni na koji način. Zatrovanost javnog prostora naročito se ističe nakon nekih događaja o kojima u javnosti i inače postoji podijeljeno mišljenje. Dva skorija primjera su odličan pokazatelj u kakvom društvu živimo u Bosni i Hercegovini.

Prvi primjer: U martu 2019. godine, Žalbeno vijeće Mehanizma za međunarodne kaznene sudove (MMKS), pravni sljednik Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, izreklo je Radovanu Karadžiću kaznu doživotnog zatvora za genocid, ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Ovo je bio povod da javni prostor u BiH, ali i u Srbiji, bude preplavljen ostrašćenim izjavama kako poricatelja genocida, tako i onih koji su na takve izjave odgovarali sličnim. Izjave kojima se ne samo poriče pravosnažno utvrđena činjenica genocida na teritoriji Srebrenice, već se i priziva novi, sličan događaj ili se kriminalizira cijeli narod, bile su udarne vijesti u medijima, punile su komentare internet portala, a ni javni zvaničnici, uključujući i bivše koji su i sami

* Autorica je viša savjetnica u Ustavnom sudu BiH i saradnica Centra za javno pravo. Mišljenja iznesena u ovom tekstu ne predstavljaju na bilo koji način mišljenje Ustavnog suda BiH.

pravosnažno osuđeni za ratne zločine, kao ni predstavnici raznih boračkih i drugih organizacija, nisu ostali imuni¹.

Drugi primjer: nakon što su aktivisti iz nekoliko gradova iz oba bosanskohercegovačka entiteta najavili da će se u septembru 2019. godine održati prva Parada ponosa u Sarajevu, javnost se oštro podijelila. Nasuprot onima koji smatraju da je aktivizam ove vrste pravo LGBT aktivista našli su se svi oni koji drugačiju seksualnu orijentaciju smatraju nakaradnom, a sam događaj nepotrebnom provokacijom ili namjerom da se „upropasti država i njen narod“. Upravo ovim riječima je reagovala u objavi na svojoj Facebook stranici zastupnica SDA u Skupštini Kantona Sarajevo, Samra Ćosović-Hajdarević, u kojoj je, između ostalog, iznijela i svoju želju da se „ovakvi ljudi izoluju i sklone što dalje od naše djece i društva. Neka idu negdje drugo i prave sebi grad, državu, zakone i svoja prava koja im niko neće osporavati.“² Predsjednik skupštine Kantona Sarajevo je također iznio stav da ne podržava organizaciju Parade ponosa zbog toga „što je odgojen tradicionalno i u duhu vjere“, ali i da „ne podržava nasilje ni pozive na linč“³.

Gdje su granice između dozvoljenog govora i onoga koji predstavlja govor mržnje, te kako na internetu ograničiti govor koji predstavlja govor mržnje a da to nema štetne efekte na slobodu izražavanja? Ovdje ću ispitati koncept on-line govora mržnje i ukazati na specifična pitanja u vezi s tim, pozivajući se na međunarodne standarde i pristup govoru mržnje na internetu. Ukazaću na legislativna rješenja u drugim zemljama i na mehanizme sprečavanja govora mržnje na internetu.

2. Koncept on-line govora mržnje

Definisanje govora mržnje je samo na prvi pogled jednostavno. Iako objavljivanje malicioznih on-line komentara kojima je cilj da uvrijede pojedinca ili neku grupu može zvučati kao iskazivanje mržnje, mora se napraviti razlika između fenomena „govor mržnje“ koji bi trebalo sankcionisati i fenomena uvredljivog, šokantnog ili uznemirujućeg govora koji ipak uživa zaštitu člana 10 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija) koji štiti slobodu izražavanja, kako je to utvrdio i Evropski sud za ljudska prava (Evropski sud)⁴. Pri tom se mora imati na umu da Evropski sud u svojoj praksi također ističe da se „može smatrati neophodnim u demokratskom društvu sankcionisanje pa čak i sprečavanje svih

¹ Izvor: <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/o-presudi-radovanu-karadzicu-oglasio-se-milorad-dodik-442882>; <https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/momcilo-krajisnik-reagirao-na-presudu-radovanu-karadzicu/330606>; <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Mitrovic-Presudom-Karadzicu-sud-definitivno-ignorisao-srpske-zrtve/528805>; <https://www.klix.ba/vijesti/regija/pucanj-u-prazno-seselj-i-radikali-u-beogradu-protestovali-zbog-presude-karadzicu/190324061>; <https://www.klix.ba/vijesti/regija/nenadu-canku-upucene-ozbiljne-prijetnje-zbog-karadzica-ti-ces-bit-i-zaklan/190322094>; komentari uz članak: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/vlasnik-pekare-manja-izazvao-revolt-gradjana-zbog-javne-podrsk-mladicu-i-karadzicu/190321149>, očitavanje: 03. 04. 2019.

² <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/sarajevo/samra-cosovic-hajdarevic-o-povorki-ponosa-zelim-da-se-ovakvi-ljudi-izoluju-446138>, očitavanje: 03. 04. 2019.

³ Izvor: <https://www.faktor.ba/vijest/politicari-o-paradi-ponosa-konakovic-ne-podrzava-gavric-neutralan-prasovic-gadzo-ce-bit-i-s-ucesnicima/25457>, očitavanje: 03. 04. 2019.

⁴ Evropski sud, *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, presuda od 07. 12. 1976, apl. br. 5493/72. Koja vrsta izražavanja ulazi u opseg zaštite čl. 10 Konvencije u: F. Dragičević, *Govor mržnje, izborni proces i pravo na slobodu izražavanja*, Fondacija Centar za javno pravo, 2019, dostupno na: http://www.fcjp.ba/analize/Franjo_Dragicevic-Govor_mrznje_izborni_proces_i_pravo_na_slobodu_izrazavanja.pdf, očitavanje: 11. 07. 2019.

oblika izražavanja kojima se širi, podstiče, promovira ili opravdava mržnja zasnovana na netoleranciji“⁵.

Ne postoji opšteprihvaćena definicija govora mržnje u međunarodnom pravu. Definicija koja se najčešće koristi u Evropi je ona iz Preporuke 97(20) Komiteta ministara Vijeća Evrope. Prema njoj, govor mržnje predstavljaju „svi oblici izražavanja kojima se širi, podstiče, promovira ili opravdava rasna mržnja, ksenofobija, anti-semitizam ili drugi oblici mržnje zasnovani na netoleranciji, uključujući netolearanciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porijekla.“⁶

Ista definicija se svakako može primijeniti i u odnosu na on-line govor mržnje, iako društvene mreže (Facebook, Twitter, Google, Youtube i sl) imaju i vlastite definicije govora mržnje koji zabranjuju na svojim stranicama. Značajan doprinos pojašnjenju definicije on-line govora mržnje dalo je Vijeće Evrope u Dodatnom protokolu uz Konvenciju o cyber kriminalu (Dodatni protokol), kojim se govor mržnje definiše kao „svaki pisani materijal, svaka slika ili svako drugo predstavljanje ideja ili teorija kojima se zagovara, promovira ili podstiče mržnja, diskriminacija ili nasilje protiv pojedinaca ili grupa, zasnovano na rasi, boji kože, porijeklu ili nacionalnom ili etničkom porijeklu te vjeri, ako se koristi kao povod za bilo koji od ovih faktora.“⁷

Na nivou Evropske unije, govor mržnje je definisan Okvirnom odlukom o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivično-pravnim sredstvima (Okvirna odluka) tako da uključuje javno podsticanje na nasilje ili mržnju na osnovu određenih karakteristika, uključujući rasu, boju kože, vjeru ili uvjerenje, porijeklo ili nacionalno ili etničko porijeklo. Ovo djelo može biti učinjeno širenjem ili distribucijom letaka, slika ili ostalih materijala u javnosti. Također, kao krivično djelo prema Okvirnoj odluci je i javno opraštanje, poricanje ili grubo umanjenje zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina kako je definisano Statutom stalnog Međunarodnog krivičnog suda (čl. 6, 7 i 8) i zločina definisanih članom 6 Povelje Međunarodnog vojnog suda, ako se postupa na način koji će vjerovatno podstaći na nasilje ili mržnju protiv takve grupe ili člana takve grupe⁸.

Jasno je da već definisanje on-line govora mržnje uzrokuje brojna pitanja i izaziva negativne reakcije, budući da bi se ogroman broj tekstova ili umjetničkih izražavanja na internetu mogao podvesti pod navedene definicije. Zagovornici slobode izražavanja strahuju da bi vlasti mogle zloupotrijebiti zakone kojima se ograničava ta sloboda kako bi ušutkali kritičare. Stoga se postavlja opravdano pitanje je li zaista potrebna legislativna zaštita od mržnje izražene putem interneta?

⁵ Evropski sud, *Erbakan protiv Turske*, presuda od 06. 07. 2006, apl. br. 59405/00, t. 56

⁶ Vijeće Evrope, Komitet ministara, Preporuka 97(20) o „govoru mržnje“, 30. 10. 1997, dostupno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505d5b>, očitavanje: 11. 10. 2019.

⁷ Dodatni protokol uz Konvenciju o cyber kriminalu koji se odnosi na kriminalizaciju djela rasističke i ksenofobne prirode koja su počinjena putem kompjuterskih sistema, Vijeće Evrope, 2003. (ETS No.189), dostupno na: <https://rm.coe.int/168008160f>, očitavanje: 28. 07. 2019; BiH je ratifikovala ovaj Dodatni protokol 19. 05. 2006, nakon čega je stupio na snagu 01. 09. 2006, izvor: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/189/signatures?p_auth=GmBz1G0y, očitavanje: 10. 07. 2019.

⁸ Br. 2008/913/JHA, dostupno na hrvatskom na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:133178>, očitavanje: 11. 07. 2019.

Odgovor leži u uvjerenju na kojem se zasniva zabrana govora mržnje, a to je da se govorom mržnje ne izražavaju samo ideje ili neslaganje, već se promovira strah, prijetnje i zastrašivanje ili maltretiranje drugih, što može rezultirati ozbiljnim napadima na ljudsko dostojanstvo ili zločinima iz mržnje. Ipak, potreban je oprezan pristup, odnosno kriminalizacija samo određenih oblika govora mržnje, kako bi se očuvala sloboda izražavanja, a naročito sloboda političkog govora sa ciljem očuvanja pluralizma i funkcionalne demokratije. Međutim, usklađivanje između političkog i rasističkog izražavanja je pravi izazov zato što zahtijeva razrješenje tenzija između zaštite centralnih vrijednosti Evropske konvencije i jedne od najvećih prijetnji tim vrijednostima. Budući da se političari, političke partije i vlade sve više oslanjaju na nove informacione i komunikacione tehnologije, tenzije između političkog izražavanja i govora mržnje će sve više biti izražene u on-line okruženju⁹.

3. Relevantni međunarodni i regionalni dokumenti i regulacija

U svjetlu pristupačnosti i mogućnosti pohranjivanja i dijeljenja velike količine informacija, internet ima veoma značajnu ulogu u povećanju pristupačnosti javnosti informacijama i novostima i olakšavanju razmjene informacija općenito. Stoga je veći i rizik da se, sadržajem i prenošenjem komentara putem interneta, nekome može prouzrokovati šteta u uživanju ljudskih prava i sloboda zbog nezakonitog govora, uključujući govor mržnje i pozivanje na nasilje. Naime, kao nikada ranije, informacije se internetom prenose širom svijeta u sekundama i često ostaju tu trajno pohranjene. Stoga je, kako je naveo Sud, potrebna posebna revnost u odnosu na kontrolisanje on-line komentara korisnika interneta, čak i „kada njihova namjera nije da izraze prezir za pojedince ili grupe“.

Na međunarodnom nivou, u izvjesnoj mjeri, postoji saglasnost o tome da se govor mržnje treba regulisati. Prvi dokument koji se bavio ovim pitanjem je Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije (CERD)¹⁰. Zatim, u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (ICCPR) je navedeno da će se zakonom zabraniti svako „zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“¹¹.

Evropska konvencija je, za Bosnu i Hercegovinu, najvažniji regionalni dokument koji štiti slobodu izražavanja. Iako se u članu 10 eksplicitno ne zahtijeva od država članica da zabrane govor mržnje, iz prakse Evropskog suda jasno proističe takav zahtjev. Naime, iz prakse Evropskog suda iskristalisala su se dva pristupa ograničenju govora mržnje. Prema prvom pristupu, Evropski sud isključuje iz zaštite člana 10 svako izražavanje koje predstavlja govor mržnje i negiranje temeljnih vrijednosti proklamovanih u Evropskoj konvenciji. Ovaj pristup je zasnovan na članu 17 EK koji zabranjuje zloupotrebu garantovanih prava. Član 17 se ne odnosi samo na države, već i na sve grupe i pojedince. On ne predstavlja daljnje ograničavanje konvencijskih prava, već je njegov cilj garantovati trajno održavanje sistema demokratskih

⁹ Dr. T. McGonagle, *Vijeće Evrope protiv on-line govora mržnje: Zagonetke i izazovi*, Expert paper MCM(2013)005, Vijeće Evrope, dostupno na: <https://rm.coe.int/168059bfce>, očitavanje: 11. 07. 2019.

¹⁰ Ujedinjene nacije (1965), dostupno na: <https://ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>, očitavanje: 10. 07. 2019.

¹¹ Ujedinjene nacije (1966), dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>, čl. 20, očitavanje: 10. 07. 2019.

vrijednosti koje proklamuje Evropska konvencija¹². Ovim članom se naročito želi spriječiti da totalitarne grupe koriste, za vlastite interese, principe utvrđene Evropskom konvencijom. Član 17 u suštini obuhvata sva prava koja bi, ukoliko bi se na njih pozvalo, omogućila destrukciju prava i sloboda priznatih Evropskom konvencijom. Ili, kako je to Evropski sud objasnio, ovim članom se onemogućava grupama ili pojedincima da se iz Evropske konvencije izvuku pravo da se upuste u bilo kakvu aktivnost ili da izvrše bilo kakvo djelo koje za cilj ima uništavanje bilo kojeg od garantovanih prava ili sloboda¹³. Tako npr. bilo kakve aktivnosti inspirisane nacionalsocijalističkom idejom smatraju se nespojivim sa Evropskom konvencijom i ne uživaju zaštitu¹⁴. Zatim, članom 17 se iz zaštite isključuje korištenje slobode izražavanja za promovisanje revizionizma i negacionizma (osporavanje holokausta). Evropski sud je naglasio da postoji „kategorija jasno utvrđenih istorijskih činjenica – kao što je holokaust – čija se negacija ili revizija, na osnovu člana 17, isključuje iz zaštite člana 10“¹⁵. Također, temeljem člana 17, Evropski sud ne pruža zaštitu ni totalitarnim doktrinama¹⁶, te izjavama koje su bile rasni govor mržnje jer se njima očigledno podsticala rasna diskriminacija¹⁷ ili islamofobija¹⁸.

Drugi pristup je ograničavanje slobode izražavanja na osnovu odredbe stava 2 člana 10 koji se primjenjuje onda kada izražavanje predstavlja govor mržnje, ali se njime ne mogu uništiti temeljne konvencijske vrijednosti. Kada odlučuje u takvim predmetima, Evropski sud utvrđuje postojanje četiri elementa: miješanja u slobodu izražavanja, zakonitost nametnutog ograničenja, postojanje legitimnog cilja za ograničenje i je li ograničenje bilo „neophodno u demokratskom društvu“ da bi se taj cilj postigao¹⁹.

Kada se govori specifično o internetu, odnosno on-line govoru mržnje, već spomenuti Dodatni protokol iz 2003. godine je od naročite važnosti i sadrži daljnje obaveze za države koje su ga

¹² Čl. 17 Evropske konvencije glasi: „Ništa u ovoj konvenciji ne može se tumačiti tako da podrazumijeva pravo bilo koje države, grupe ili lica da se upuste u neku djelatnost ili izvrše neki čin koji je usmjeren na poništavanje bilo kog od navedenih prava i sloboda ili na njihovo ograničavanje u većoj mjeri od one koja je predviđena Konvencijom.“

¹³ Evropski sud, *Lawles protiv Irske*, presuda 01. 07. 1961, apl. br. 332/57, tač. 7

¹⁴ Npr. Evropski sud, *Schimanek protiv Austrije*, presuda od 01. 02. 2000, apl. br. 32307/96.

¹⁵ Evropski sud, *Garaudy protiv Francuske*, odluka o dopustivosti od 24. 06. 1993, apl. br. 65831/01.

¹⁶ Komisija za ljudska prava, *Komunistička partija protiv FRG*, odluka o dopustivosti 20. 07. 1957, objavljena u Godišnjaku br. 1; Komisija je prvi put u ovom predmetu primijenila član 17 Evropske konvencije, te je zaključila da je uspostavljanje “komunističkog društvenog uređenja putem proleterke revolucije i diktature proletarijata (neslužbeni prevod)” suprotno Konvenciji.

¹⁷ Komisija za ljudska prava, *Glimmerveen i Hagenbeek protiv Holandije*, br. apl. 8348/78 i 8406/78, odluka o dopustivosti od 11. 10. 1979.

¹⁸ Evropski sud, *Norwood protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, odluka o dopustivosti od 16. 11. 2004, apl. br. 23131/03. U ovom predmetu Evropski sud je zaključio da su riječi i slike na posteru koji je aplikant javno izložio predstavljali javni napad na muslimane u Ujedinjenom Kraljevstvu, te da takav žestok napad na jednu vjersku grupu i povezivanje te cijele grupe sa terorističkim djelima nije u skladu sa vrijednostima proklamovanim i garantovanim u Evropskoj konvenciji.

¹⁹ Npr. Evropski sud, presuda *Sürek protiv Turske* (No. 1) (1999); u članku kojim se opisivala borba Kurda za nacionalno oslobođenje kao „rat protiv snaga Republike Turske“, rečeno je „mi želimo totalnu oslobodilačku borbu“. Evropski sud je zauzeo stav da se na ovaj način članak direktno povezao sa Radničkom partijom Kurdistana (PKK), da je njemu bio poziv na korištenje oružane sile kao sredstva za ostvarivanje nacionalne nezavisnosti Kurdistana, te da je bio objavljen u kontekstu ozbiljnih nemira između snaga sigurnosti i članova PKK u kojima su brojna lica izgubila život, a država proglasila vanredno stanje. U takvoj situaciji, Evropski sud je zaključio da se mora smatrati da je sadržaj spornog izražavanja takav da „omogućava podsticanje na daljnje nasilje u regionu“, zato što čitaocima poručuje da je „nasilje neophodna i opravdana mjera samoodbrane od agresora“, te da stoga krivično kažnjavanje zbog objavljivanja takvog članka nije bilo suprotno članu 10 EK.

ratifikovale. Ovaj dokument obavezuje države članice Vijeća Evrope da usvoje zakonodavne i druge mjere kojima će kriminalizirati određene oblike on-line govora mržnje. Naročito, ovim protokolom se zahtijeva da se kao krivična djela, ako su učinjena namjerno i neopravdano, u domaćim zakonima država članica propišu:

- distribucija ili na drugi način činjenje dostupnim javnosti rasističkog ili ksenofobnog materijala putem kompjuterskih sistema;
- prijetnje o počinjenju ozbiljnih krivičnih djela definisanih domaćim zakonom učinjene putem kompjuterskih sistema i to prema licu zbog njegove/njene pripadnosti nekoj grupi na osnovu rase, boje, porijekla ili nacionalnog ili etničkog porijekla i vjere ili prema grupi lica koja se razlikuju po bilo kojoj od ovih karakteristika;
- javne uvrede putem kompjuterskih sistema upućene licu zbog njegove/njene pripadnosti nekoj grupi na osnovu rase, boje, porijekla ili nacionalnog ili etničkog porijekla ili vjere ili grupi lica koja se razlikuju na osnovu ovih karakteristika;
- distribucija ili na drugi način činjenje dostupnim javnosti, putem kompjuterskih sistema, materijala kojima se poriču, grubo minimiziraju, odobravaju ili opravdavaju djela genocida ili zločina protiv čovječnosti kako su ona definisana u međunarodnom pravu i utvrđena u konačnim i obavezujućim presudama Međunarodnog vojnog suda uspostavljenog Londonskim sporazumom iz 1945. godine ili bilo kojeg drugog međunarodnog suda koji je uspostavljen međunarodnim instrumentima i čiju je jurisdikciju država priznala²⁰.

Također, Dodatnim protokolom se propisuje i obaveza država članica da usvoje zakonodavne i druge mjere kako bi se utvrdilo kao krivično djelo, ako je učinjeno namjerno i neopravdano, pomaganje u izvršenju i podsticanje s namjerom da takvo krivično djelo bude učinjeno.

Potrebno je još istaći, između ostalih, dvije preporuke Vijeća Evrope o ovom pitanju. Jedna je već spomenuta Preporuka (97)20, u kojoj je istaknuto da se u tekstu domaćih zakona i u praksi o govoru mržnje treba napraviti jasna razlika između odgovornosti autora izjave koja predstavlja govor mržnje i odgovornosti medija zbog objavljivanja takve izjave kao dijela njihove misije da prenose informacije i ideje o pitanjima od javnog interesa²¹. Druga je Preporuka (2016)5 u kojoj se navodi da se zakoni o govoru mržnje ili o zaštiti javnog reda, javnog morala, maloljetnika, državne sigurnosti ili službene tajne i zakoni o zaštiti podataka, neće primjenjivati tako da onemogućavaju javnu debatu. Takvi zakoni, kako se dalje ističe, trebaju nametati ograničenje slobode govora samo kao odgovor na goruću društvenu potrebu, moraju biti usko definisani onoliko koliko je to moguće kako bi odgovorili na javni interes i moraju uključivati „proporcionalnu sankciju“²².

Zahvaljujući dokumentima Vijeća Evrope i nastojanjima da se, što je moguće više, zakonodavstvo u državama članicama ujednači sa pomenutim standardima, među državama članicama nema velikih i značajnih razlika po pitanju zaštite od govora mržnje. U evropskim državama govor mržnje ne uživa ustavnu zaštitu kao što je to slučaj u SAD, gdje se govor mržnje

²⁰ Dodatni protokol (bilj. 7).

²¹ Princip 6 u Dodatku uz Preporuku (97)20 (bilj. 6).

²² Vijeće Evrope, Komitet ministara, Preporuka (2016)5 o slobodi interneta, 13. 04. 2016, dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806415fa, očitavanje: 11. 07. 2019.

smatra sličnim političkom govoru i vrlo često ulazi u okvir zaštite Prvog amandmana Ustava SAD. Evropske države zakonski uređuju ovo pitanje, pa je tako npr. u Njemačkoj zabranjeno promovirati nacističku ideologiju, dok je u mnogim drugim evropskim državama negiranje holokausta nezakonito. U Danskoj, Francuskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Njemačkoj, moguće je krivično goniti zbog djela koja uključuju govor mržnje na internetu²³.

U Hrvatskoj, krivično djelo „Javno poticanje na nasilje i mržnju“ uključuje javno podsticanje „putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način“ ili činjenje dostupnim letaka, slika i drugih materijala kojima se poziva na nasilje ili mržnju usmjerenu prema grupi ili pripadniku grupe zbog njihove „vjerske, nacionalne ili etničke pripadnosti, podrijetla, boje kože, spola, spolnog opredjeljenja, rodnog identiteta, invaliditeta ili kakvih drugih osobina“²⁴. Početkom 2018. godine, Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva Vlade RH formirao je radnu grupu koja bi trebala pripremiti poseban zakon koji bi pravno regulisao „komunikaciju na internetu i koji će internetskim platformama, koje imaju svoje korisnike na području Hrvatske, omogućiti što bolji i učinkovitiji rad, poštujući ljudska prava svih građana, ali i slobodu govora.“²⁵

U Srbiji, krivičnim zakonodavstvom se inkriminiše izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje i netrpeljivosti kojim je predviđena zabrana izazivanja takve mržnje ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive na teritoriji RS²⁶. Osim toga, Krivičnim zakonom se propisuju i različiti oblici rasne i druge diskriminacije od kojih su za govor mržnje posebno značajne odredbe kojim se sankcioniše širenje ideja o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagiranja rasne mržnje ili podsticanja rasne diskriminacije; zatim, širenje ideja i teorija koje podstiču diskriminaciju po bilo kom osnovu, kao i javno odobravanje ili negiranje postojanja ili značajno umanjeње težine genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina²⁷. Osim toga, nizom drugih zakona je također regulisana zabrana određenih oblika govora mržnje općenito.²⁸ Što se tiče govora mržnje na internetu, nema posebne zakonske regulative, već se ona oslanja na medijske zakone, iako prema tim zakonima internet forumi, društvene mreže i druge on-line platforme ne spadaju u medije, kao ni blogovi, web prezentacije i sl.

²³ The Legal Project, *Evropski zakoni o govoru mržnje*, dostupno na: <http://www.legal-project.org/issues/european-hate-speech-laws>, očitavanje: 11. 10. 2019.

²⁴ Čl. 325 Kaznenog zakona, *Nar. nov.* 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, dostupno i na: <https://zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>, očitavanje: 11. 07. 2019.

²⁵ Izvor: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/odzvono-haterima-i-trolovima-vlada-priprema-zakon-protiv-govora-mrznje-na-internetu---503237.html>, očitavanje: 11. 07. 2019.

²⁶ Čl. 317 Krivičnog zakonika, *Sl. gl. RS* 85/2005, 88/2005 – ispr, 107/2005 – ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016, dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html, očitavanje: 11. 07. 2019.

²⁷ *Ibid.*, čl. 387 st. 3-6.

²⁸ Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o javnom informisanju i medijima, Zakon o elektronskim medijima itd. Usp. R. Zekavica, *Normativni i institucionalni okvir zabrane govora mržnje u Republici Srbiji*, Fondacija Centar za javno pravo, 2019, dostupno na http://www.fcjp.ba/analize/Radomir_Zekavica1_-_Normativni_i_institucionalni_okvir_zabrane_govora_mrznje_u_Republici_Srbiji.pdf, očitavanje: 11. 07. 2019.

4. Regulatorika u Bosni i Hercegovini – kritički osvrt na mogućnost građansko-pravne zaštite u svjetlu standarda Evropske konvencije

U Bosni i Hercegovini ne postoji posebno zakonodavstvo koje bi cjelovito regulisalo pitanje zabrane govora mržnje, a naročito ne postoji poseban zakon koji bi regulisao delikatno pitanje zabrane govora mržnje na internetu. Naravno, postoje medijski i zakoni o javnom informisanju koji zabranjuju govor mržnje, Izborni zakon koji zabranjuje govor mržnje u predizbornom periodu, te samoregulacijski mehanizmi (Vijeće za štampu)²⁹. U krivičnom zakonodavstvu, s obzirom na podjelu nadležnosti, inkriminirano je izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje u tri krivična zakona, Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) i Brčko Distrikta BiH (BD BiH). U Republici Srpskoj (RS) je propisano kao krivično djelo „Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje“³⁰. Krivičnom zakonodavstvu je zajedničko to da se krivičnim zakonima kriminalizuje izazivanje ili raspirivanje samo tri oblika mržnje: nacionalne, rasne ili vjerske i to isključivo među „konstitutivnim narodima i ostalima“ koji žive na teritoriji na koju se pojedini krivični zakon odnosi, što predstavlja glavni nedostatak krivičnopravne regulatorike u odnosu na zabranu govora mržnje.

U Izvještaju Evropske komisije protiv rasne netolerancije (ECRI) iz 2016. godine navedeno je da se on-line mediji u BiH „sve više koriste za prenošenje govora mržnje, a naročito prostor za komentare na portalima sa vijestima, u Internet izdanjima štampanih medija i na specijaliziranim Internet forumima“, kao i da su govor mržnje, predrasude i stereotipi prisutni i u člancima na Internetu³¹. Iako nema zvaničnih statističkih podataka o korištenju rasističkog govora mržnje u BiH, ECRI je istakao da zbog „institucionalnog uređenja zemlje, koja je snažno podijeljena duž etničkih linija, politička klima je naročito pogodna upotrebi govora mržnje“, pa je ukazao na incidente rasističkog političkog diskursa³², rasističkog govora mržnje u medijima³³, rasističkog govora mržnje u oblasti sporta³⁴, zatim prema LGBTI osobama³⁵ koje su, nakon što su bile izložene govoru mržnje, postale i žrtve fizičkog nasilja³⁶.

U vezi s tim, ECRI je u istom izvještaju preporučio, između ostalog, da vlasti u BiH, u skladu sa Opštom političkom preporukom, preduzmu hitne korake kako bi:

- kriminalizirale rasističke uvrede, klevete i prijetnje, kao i javno izražavanje ideologije koja, zbog rasističkih ciljeva, propagira superiornost ili potcjenjuje ili omalovažava grupu

²⁹ Usp. Dragičević (bilj. 4).

³⁰ Usp. Lj. Filipović, *Krivičnopravni aspekti govora mržnje na elektronskim medijima i na internetu*, Fondacija Centar za javno pravo, 2019, dostupno na: http://www.fcjp.ba/analize/Ljiljana_Filipovic_Krivičnopravni_aspekti_govora_mrznje_na_elektronskim_medijima_i_na_internetu.pdf, očitavanje: 15. 07. 2019.

³¹ Izvještaj ECRI-a o Bosni i Hercegovini (peti ciklus monitoringa), usvojen 06. 12. 2016, objavljen 28. 02. 2017, t. 22, dostupno na: https://hudoc.ecri.coe.int/eng#_Toc473181854, očitavanje: 15. 07. 2019.

³² *Ibid*, npr. t. 15 – imenovanje doma za studente na Palama po sada već osuđenom ratnom zločincu R. Karadžiću.

³³ *Ibid*, t. 19-21.

³⁴ *Ibid*, t. 23-25.

³⁵ *Ibid*, t. 26-29.

³⁶ Poznati su slučajevi, koji su dobili i sudski epilog, Queer Festival i Festival Merlinka. U oba slučaja, u konačnici, Ustavni sud je utvrdio kršenje prava na slobodu okupljanja i kršenje pozitivne obaveze države da zaštiti učesnike propisno najavljenih događaja i da u vezi sa nasiljem koje su pretrpjeli učesnici festivala bude provedena efikasna istraga, a u slučaju nasilja na Festivalu Merlinka i postojanje diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije u vezi sa oba navedena prava. Vidjeti odluke Ustavnog suda br. AP-1020/11 i AP-4319/16, dostupne na: www.ustavnisud.ba.

osoba na osnovu rase, boje kože, jezika, vjeroispovjesti, nacionalnosti, ili nacionalnog ili etničkog porijekla;

- zabranile javno širenje ili podjelu, ili proizvodnju i skladištenje s ciljem javnog širenja i podjele, pisanog, slikovnog ili drugog materijala sa rasističkim sadržajem, zbog rasističkih ciljeva;
- kriminalizirale javno negiranje, umanjivanje, opravdavanje ili odobravanje krivičnih djela genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina, zbog rasističkih ciljeva;
- promijenile sve nazive javnih mjesta, kao što su studentski dom na Palama i ulice koje su imena dobile po ratnim zločincima i saradnicima nacista, koji bi mogli dovesti do javnog negiranja, umanjivanja, opravdavanja ili odobravanja genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina, zbog rasističkih ciljeva, te da se u budućnosti suzdrže od upotrebe takvih naziva;
- zajedno sa odgovarajućim grupama civilnog društva i međunarodnim organizacijama, izradile sveobuhvatnu strategiju borbe protiv govora mržnje koja bi obuhvatila i (i) proaktivan mehanizam praćenja govora mržnje; (ii) bližu saradnju između organa vlasti koji se bave provođenjem zakona i samoregulatornih medijskih tijela kako bi se omogućilo krivično gonjenje govora mržnje; (iii) proširenje mandata Centralne izborne komisije da prati upotrebu govora mržnje tokom cjelokupnog trajanja izbornih kampanja; i (iv) veću uključenost vlasti u pokretanju i vođenju kampanja protiv govora mržnje, uključujući promociju osude i kontragovor od strane političkih predstavnika i zvaničnika.

Međutim, uprkos preporukama i određenim izmjenama u krivičnom zakonodavstvu, vlasti u Bosni i Hercegovini, još nisu postupile po navedenim preporukama o suzbijanju i sankcionisanju govora mržnje, a naročito govora mržnje na internetu. Govor mržnje na internetu prati samoregulacijsko tijelo, Vijeće za štampu, koje može samo konstatovati da neko izražavanje predstavlja govor mržnje i, u skladu s tim, preporučiti on-line mediju da preduzme odgovarajuće mjere, odnosno da takve izjave ukloni. Vijeće za štampu neke slučajeve uputi i policiji radi preduzimanja daljnjih istražnih radnji, ali, kako je ECRI konstatovao, „rijetko se desilo da je tužilaštvo kontaktiralo Vijeće niti je Vijeće dobivalo povratne informacije“.

Ipak, treba reći da su mediji nedavno izvijestili da su u BiH u pet dana uhapšene tri osobe zbog govora mržnje na internetu i to zahvaljujući, kako se izvještava, saradnji internet medijskog portala Klix.ba sa entitetskim i lokalnim organima na suzbijanju govora mržnje. Naime, ove osobe su „zloupotrijebile mogućnost komentaranja“ određenih članaka objavljenih na ovom portalu tako što su anonimno iznosile razne uvrede na vjerskoj, nacionalnoj i drugim osnovama, kao i prijetnje trećim osobama pod svojim pseudonimima. U nedostatku odgovarajućeg krivičnog djela u krivičnom zakonodavstvu, ove osobe su osumnjičene da su počinile krivično djelo „ugrožavanje sigurnosti“. Zanimljiv podatak iz članka koji je ovim povodom objavio Klix.ba je da taj portal „mjesečno čita 550 hiljada čitatelja iz Bosne i Hercegovine, a da oko 5.000 korisnika svakodnevno objavi i do 10 hiljada komentara“ na razne objavljene članke. U vezi s tim se navodi da „su pravila o pisanju komentara svi korisnici prihvatili prilikom

registracije i mogu se pročitati i uz svaku vijest, mnogi čitatelji zloupotrebljavaju ovu mogućnost ne shvatajući da se radi o krivičnom djelu.”³⁷

Na osnovu ovih podataka može se zaključiti kako ovakva mjera, ako se ovo uopšte može tako i nazvati, nije dovoljna da se komercijalni, vrlo popularni i čitani informativni portal zaštiti od odgovornosti za govor mržnje u komentarima anonimnih korisnika. Naime, u predmetu Evropskog suda, *Delfi AS protiv Estonije*, riječ je bila o jednom od najvećih informativnih portala u Estoniji, koji je objavio članak o trajektnoj kompaniji koja je razbila ledene puteve, tj. zimске puteve preko zaleđenog mora, zbog čega su vozači bili primorani da koriste trajekte, umjesto da voze do ostrva, čime je trajektna kompanija ostvarila veću dobit. Mnogi čitaoci su ostavili komentar na ovaj članak, od kojih su se pojedini ticali vlasnika trajektne kompanije i bili su antisemitske prirode. Delfi ne samo da nije spriječio objavu uvredljivih i prijetećih komentara, već ih nije ni samoinicijativno uklonio. Evropski sud je zaključilo da je portal bio odgovoran za sporne komentare koji su sadržavali govor mržnje. Sud je istakao da je u tom predmetu riječ bila o pravima i dužnostima internetskih novinskih portala, koji radi stjecanja dobiti omogućavaju objavljivanje komentara na objavljeni sadržaj, s time da su neki komentari predstavljali govor mržnje i pozivanje na nasilje, čime su povrijeđena prava osobnosti drugih osoba. Sud je, između ostalog, smatrao da je *Delfi*, kao profesionalni izdavač koji ima jedan od najvećih novinskih portala u Estoniji, trebao i mogao ocijeniti rizike povezane sa svojim aktivnostima, te da je razumno mogao predvidjeti posljedice koje te aktivnosti mogu imati. Sud je veliku pažnju poklonio činjenici da su komentari bili ekstremni, ali i činjenici da je *Delfi* profesionalno vođeni novinski portal kojem je bilo u cilju privući što više komentara na objavljene članke, jer je od toga imao finansijsku korist. Sami autori komentara nisu mogli izmijeniti ili izbrisati svoje komentare, već je to mogao samo *Delfi*, pa ni iz tog razloga nije prihvaćen argument koji je *Delfi* iznio – da je njegova uloga bila ograničena samo na tehničko, pasivno pružanje usluge. Drugo, sud je zaključio da *Delfi* nije uspostavio instrumente pomoću kojih bi se identificirali autori komentara protiv kojih bi žrtva govora mržnje mogla podnijeti tužbu. Treće, koraci koje je poduzeo *Delfi* radi uklanjanja komentara nisu bili dovoljni, a mehanizmi koje je *Delfi* imao za filtriranje i uklanjanje govora mržnje i podsticanja na nasilje su zakazali, zbog čega su komentari bili vidljivi još šest sedmica nakon što je oštećeni reagovao i zatražio njihovo uklanjanje. Sud je smatrao da obaveza *Delfia* da bez odlaganja ukloni komentare sa stranice, i to bez posebnog zahtjeva žrtve ili trećih osoba, nije bila neproporcionalna, imajući u vidu da je veliki komercijalni portal poput tog „imao dovoljno mogućnosti da nadzire njihov sadržaj“³⁸.

Iz ovog važnog predmeta se može zaključiti da kada on-line komentari predstavljaju govor mržnje ili podsticanje na nasilje, postoji odgovornost velikih komercijalnih internetskih portala za takve komentare, ukoliko oni bez odlaganja ne uklone očigledno protivzakonite komentare, bez posebnog zahtjeva žrtve ili trećih osoba. Ipak, treba imati na umu da je Evropski sud u ovom predmetu naglasio da nisu razmatrani drugi forumi na Internetu na kojima se mogu ostavljati korisnički komentari, poput foruma za raspravljanje, oglasnih ploča (*bulletin board*) na kojima korisnici mogu slobodno razmjenjivati ideje o bilo kojoj temi bez prijedloga administratora foruma, niti socijalne mreže gdje pružatelj usluge nije ponudio nikakav sadržaj ili gdje je pružatelj usluga privatna osoba koja vodi internetsku stranicu ili blog kao hobi. U predmetu koji

³⁷ Izvor: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/za-pet-dana-u-bih-uhapsene-tri-osobe-zbog-govora-mrznje-na-internetu/190409070>, očitavanje: 15. 07. 2019.

³⁸ Evropski sud, *Delfi AS protiv Estonije*, presuda od 10. 10. 2013, apl. br. 64569/09.

se ticao komentara objavljenih na jednom blogu, Evropski sud je najprije zaključio da komentari u pitanju, s obzirom na sve okolnosti, nisu predstavljali govor mržnje, ali da su isti principi koje je utvrdio u presudi *Delfi* relevantni i za ocjenu proporcionalnosti miješanja u pravo na slobodu izražavanja i u takvim slučajevima. U vezi s tim, Sud je nagasio da je doseg i potencijalni utjecaj izjava koje su date on-line na blogu koji ima malo čitalaca svakako nisu isti kao doseg i utjecaj vodećih ili veoma posjećenih internetskih stranica, te da je stoga za ocjenu potencijalnog utjecaja on-line publikacije ključno ocijeniti u kojoj mjeri je ta publikacija dostupna javnosti.³⁹

Ako se sve navedeno ima u vidu, onda se može zaključiti da je, u bosanskohercegovačkom kontekstu, Klix.ba očigledno veliki internetski portal, pa je potrebno da preduzme dodatne mjere kako bi spriječio govor mržnje u komentarima svojih korisnika i kako bi takve komentare uklonio bez odlaganja i bez posebnog zahtjeva. U suprotnom, može biti smatran odgovornim i tužen za naknadu štete zbog omogućavanja i neuklanjanja govora mržnje kojim se nanosi šteta nečijem ugledu kako dijelu prava na privatni život.

Međutim, odmah se postavlja pitanje stvarne mogućnosti traženja satisfakcije u građanskom postupku onih koji su pogođeni on-line komentarima koji predstavljaju govor mržnje ili drugi nedozvoljen govor (onaj koji ne uživa zaštitu člana 10 Evropske konvencije). Kako je već rečeno, kriminalizirati i krivično goniti treba samo ekstremne oblike govora mržnje koji predstavljaju pozivanje ili podsticanje na nasilje protiv drugih koji imaju neke zaštićene karakteristike. Međutim, ima oblika govora mržnje koji nije neophodno krivično djelo i koji ne mora spadati pod zaštitu koju daju krivični zakoni, ali se oštećenima ipak treba pružiti zaštita. Evropski sud je u praksi istakao da neke izjave, čak i kada ne predstavljaju direktan poziv na nasilje, mogu biti ozbiljne i štetne za osobe koje imaju neke zaštićene karakteristike, pa stoga i suprotne Evropskoj konvenciji. Npr. Sud je naglasio da je diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije ozbiljna kao i rasna diskriminacija, ili diskriminacija po osnovu boje kože ili porijekla⁴⁰.

U takvim slučajevima, djelovanje Vijeća za štampu kao mehanizma samoregulacije nije dovoljno jer oštećenima ne pruža odgovarajuću zaštitu. Budući da nema posebnog zakona o tome, niti je moguće primijeniti Zakon o zaštiti od klevete, ostaju na raspolaganju tužbe za naknadu štete zbog povrede časti i ugleda na osnovu odgovarajućih odredaba Zakona o obligacionim odnosima (ZOO). U vezi s tim, postoje ipak neki problemi, jer ni odredbe ZOO ne pružaju odgovarajuću zaštitu protiv govora mržnje. Npr, članom 198 ZOO propisano je, između ostalog, da onaj ko drugome povrijedi čast mora naknaditi oštećenom materijalnu štetu koju mu time prouzrokuje. Prema ranijim stanovištima sudske prakse, „čast sama po sebi ne predstavlja imovinsko dobro čijom se povredom nanosi šteta, koja bi se mogla otkloniti dosuđivanjem imovinske štete. Povreda časti može biti osnov za dosuđivanje naknade samo onda kada je povreda imala za posljedicu materijalnu štetu“⁴¹. S druge strane, članom 200 ZOO propisana je pravična novčana naknada nematerijalne štete, između ostalog, za pretrpljene duševne bolove zbog povrede ugleda i časti ako sud „nađe da okolnosti slučaja, a naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje to opravdava“.

³⁹ Evropski sud, *Savva Terentyev protiv Rusije*, presuda od 28. 08. 2018, apl. br. 10692/09.

⁴⁰ Evropski sud, *Vejdeland protiv Švedske*, presuda od 09. 02. 2012, apl. br. 1813/07

⁴¹ Vidjeti presude sudova u bivšoj SFRJ, citirano prema B. Vizner, *Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima*, Rijeka 1978, s. 905.

Ovo nisu odgovarajuća rješenja za naknadu štete zbog govora mržnje, a nisu ni u skladu sa standardima zaštite prava na privatni život iz člana 8 Evropske konvencije. Naime, prema praksi Evropskog suda, pravo na zaštitu ugleda je pravo koje je zaštićeno članom 8 Evropske konvencije kao dio prava na poštivanje privatnog života. Da bi ovaj član bio primjenljiv napad na nečiji ugled ili čast mora biti ozbiljan i takav da nanosi štetu uživanju prava na poštivanje privatnog života⁴². U kontekstu interneta, Evropski sud je naglasio da je test „ozbiljnosti“ veoma važan. Naime, milioni korisnika interneta ostavljaju on-line komentare svakog dana, a mnogi od njih se iznose na način koji bi se mogao smatrati uvredljivim ili čak klevetničkim. Međutim, većina tih komentara je često trivijalna po svom karakteru, a domet koji imaju je često ograničen da bi takvi komentari mogli izazvati značajnu štetu ugledu druge osobe. Npr. u predmetu u kojem se aplikant žalio Evropskom sudu na kršenje njegove slobode izražavanja zbog komentara koje je objavio na jednom blogu, Sud se saglasio sa ocjenom domaćih sudova o tome da je većina aplikantovih komentara bila nesumnjivo uvredljiva, da su u velikom dijelu bili „nešto više od vulgarnosti“, ali ipak „nisu predstavljali neuobičajenu komunikaciju na brojnim internet portalima“. Osim toga, mnoge komentare, u kojima se iznose specifičniji i potencijalno opasniji navodi, čitaoci „vjerovatno razumiju kao pretpostavke koje ne treba shvatiti ozbiljno“⁴³. Dakle, Evropski sud smatra da se moraju imati u vidu „specifičnosti stila komunikacije na nekim internetskim portalima“, te da su izrazi koji se koriste u komentarima, iako pripadaju „nižem stilu“, uobičajeni na mnogim internetskim portalima, što „umanjuje utjecaj koji se može pripisati takvim izrazima“⁴⁴.

Dalje, prema praksi Suda i standardima člana 8, nije bitna „jačina duševnih bolova“ koju neko trpi, već je dovoljna činjenica da je prema nekome upućen govor mržnje ili drugi nedozvoljen govor. Stoga, ako bi se raspravljalo o naknadi štete po članu 200 ZOO, zbog povrede časti i ugleda uzrokovane govorom mržnje ili drugim nedozvoljenim govorom, sudovi ne bi mogli to dovoditi u vezu sa „jačinom duševnih bolova“, jer je to irelevantno prema članu 8 Evropske konvencije. U vezi s tim, Ustavni sud Bosne i Hercegovine je u svojim odlukama isticao da su čast i ugled neodvojivi dio ljudske ličnosti, te da se njihova zaštita ne može dovoditi u pitanje. Osim toga, povreda časti i ugleda predstavlja povredu „nematerijalnih dobara vezanih za moralno-psihičku stranu ličnosti oštećenog, zbog čega novčana naknada nematerijalne štete i ne predstavlja naknadu u pravom smislu te riječi, jer se njome ne postiže uspostavljanje onakvog stanja kakvo je postojalo prije njezinog nastanka, dakle nema reparacioni karakter“, već je to „jedan od vidova satisfakcije koja se oštećenom daje za povredu njegovih nematerijalnih dobara“. Dalje, Ustavni sud je istakao: „Odmjeravanje novčane naknade nematerijalne štete je vrlo delikatan i složen postupak, jer nema nekog općeg mjerila, s obzirom na veoma različitu moralno-psihičku konstituciju svakog pojedinca, kao i s obzirom na ostale okolnosti u kojima se dogodila šteta koja je za posljedicu imala povredu nematerijalnih dobara oštećenog. Stoga se ne može očekivati, kako to pogrešno zaključuje [sud] u prvostepenoj presudi, predlaganje izvođenja dokaza kojim bi se na egzakatan način utvrdio intenzitet i trajanje nastale nematerijalne štete, da

⁴² Evropski sud, *Axel Springer AG protiv Njemačke*, presuda od 07. 02. 2012, apl. br. 39954/08, t. 83; *Bédat protiv Švajcarske*, presuda od 29. 03. 2016, apl. br. 56925/08, t. 72; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko i dr. protiv BiH*, presuda od 27. 06. 2017, apl. br. 17224/11, t. 76.

⁴³ Evropski sud, *Tamiz protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, odluka o dopustivosti (*prima facie* neosnovana) od 19. 09. 2017, apl. br. 3877/14.

⁴⁴ Evropski sud, *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE) i Index.hu Zrt protiv Mađarske*, presuda od 02. 05. 2016, apl. br. 22947/13, t. 77 i presuda *Delfi AS* (bilj. 38), t. 147.

bi se na osnovu toga odredila visina nastale štete.“ To dalje znači da sudovi takvu štetu utvrđuju prema svojoj diskrecionoj ocjeni i na osnovu svih relevantnih okolnosti konkretnog slučaja, a diskreciona ocjena suda ograničena je samo principom proporcionalnosti iz člana 10 Evropske konvencije, prema kojem izrečena sankcija ne smije biti takva da ima obeshrabrujući efekat na uživanje u slobodi izražavanja⁴⁵. Npr. u spomenutom predmetu *Delfi AS*, Evropski sud je za zaključak da ovom portalu nije prekršena sloboda izražavanja cijenio, između ostalog, i to da novčana naknada od 320 Eura, koliko je *Delfi* morao platiti oštećenom zbog neuklanjanja komentara koji su sadržavali govor mržnje, nije bila previsoka za takav portal i da je utvrđivanje odgovornosti tog portala za komentare trećih lica bilo opravdano i proporcionalno cilju koji se želio postići – zaštitu prava drugih⁴⁶.

U nedostatku odgovarajućih zakona o ovom pitanju, te sa neodgovarajućim odredbama ZOO, postavlja se pitanje mogu li uopće u građanskom postupku u BiH dobiti zaštitu, odnosno satisfakciju oni koji se smatraju oštećenim govorom mržnje ili drugim nedozvoljenim govorom na internetu? Iz onoga što je navedeno, vidi se da se odgovor se nalazi u Ustavu Bosne i Hercegovine i njegovim odredbama o direktnoj primjeni Evropske konvencije (član II/2) i obavezi sudova i svih drugih institucija da osiguraju primjenu prava iz Evropske konvencije (član II/6). Konkretno, to znači da pojedinci ne mogu snositi štetne posljedice zakonodavne neusaglašenosti sa ustavnim odredbama, odnosno sa pravima garantovanim Evropskom konvencijom.

Kako je Ustavni sud Bosne i Hercegovine često naglašavao u odlukama, u slučaju kada je neki zakon koji trebaju primijeniti suprotan nekom pravu iz Evropske konvencije, sudovi trebaju primijeniti ta prava direktno, vodeći se principima i standardima uspostavljenim u praksi Evropskog suda. To u suštini znači da se naknada nematerijalne štete zbog govora mržnje na internetu, u nedostatku odgovarajućih posebnih propisa, može tražiti u parničnom postupku temeljem člana 200 ZOO, a sudovi trebaju tu odredbu primijeniti u skladu sa navedenim standardima zaštite prava na privatni život iz člana 8 Evropske konvencije, vodeći računa da, s druge strane, neproporcionalno ne ograniče slobodu izražavanja internet portala. Nažalost, praksa Ustavnog suda Bosne i Hercegovine pokazuje da redovni sudovi veoma rijetko postupaju na ovakav način, a najčešće obrazloženje je da nema zakona ili da postojeći nisu adekvatno promijenjeni ili usaglašeni.

Budući da je ovo oblast koja ipak nije adekvatno regulisana, nadležne vlasti bi trebale što prije predložiti i staviti u zakonodavnu proceduru propise koji bi sveobuhvatno regulisali pitanje odgovornosti za govor mržnje na internetu. To bi podrazumijevalo propisivanje obaveza i odgovornosti internet portala za govor mržnje i drugi nedozvoljen govor u tekstovima koje objavljuju i u komentarima koje ne kontrolišu na odgovarajući način, ali i mogućnosti traženja zaštite odnosno satisfakcije onih koji se smatraju oštećenima.

Naravno, ne treba zanemariti ni potrebu da vlasti djeluju preventivno, kroz edukacije i podizanje svijesti o ovom problemu i njegovim posljedicama i to u saradnji sa grupama civilnog društva i međunarodnim organizacijama. Ovo se naročito odnosi na internet i korisnike interneta budući

⁴⁵ V. npr. Ustavni sud, Odluka o dopustivosti i meritumu br. AP-1067/06 od 13. 09. 2007, t. 31-33, dostupno na: www.ustavnisud.ba

⁴⁶ Presuda *Delfi AS* (bilj. 38), t. 160.

da država, prema relevantnim preporukama Komiteta ministara Vijeća Evrope⁴⁷, mora osigurati i slobodan pristup internetu i slobodu na internetu, slobodan protok informacija uključujući i prekogranični, zaštitu ljudskih prava internetskih korisnika itd.

5. Zaključak

Govor mržnje u javnom prostoru u BiH je u porastu, naročito na internetu. U vezi s tim, nedostaju odgovarajuća zakonska rješenja koja bi bila u skladu sa obavezama preuzetim ratifikacijom Dodatnog protokola, zatim sa preporukama međunarodnih tijela, kao što je Vijeće Evrope i ECRI i sa standardima i praksom Evropskog suda o ovom pitanju. Ovo proizvodi obaveze kako za zakonodavne vlasti u BiH, tako i za sudove koji bi morali bolje i efikasnije ispunjavati ustavnu obavezu direktne primjene Evropske konvencije.

Da bi se osigurala efikasna i odgovarajuća zaštita oštećenih zbog on-line govora mržnje, bilo bi potrebno:

1. da nadležna zakonodavna tijela:

- a) izmijene krivično-pravne propise kako bi se kriminalizirali oblici on-line govora mržnje koji su detaljno navedeni u Dodatnom protokolu (str. 6 ovog rada), a naročito rasističke uvrede, klevete i prijetnje i javno izražanje rasističkih ideologija kao i javno negiranje, umanjivanje, opravdavanje ili odobravanje genocida, zločina protiv čovječnosti li ratnih zločina zbog rasističkih ciljeva, kako to ECRI kontinuirano ponavlja u periodičnim izvještajima;
- b) donesu odgovarajući poseban zakon, najbolje na nivou BiH, u kojem bi se definisao pojam govora mržnje u medijima uključujući i internet, propisale obaveze on-line portala u vezi sa sprečavanjem i uklanjanjem govora mržnje i odgovarajuća građansko-pravna zaštita, što bi uključivalo i uslove odgovornosti on-line medija za govor mržnje u člancima koje objavljuju ili u komentarima korisnika;
- c) u oba slučaja, što je naročito važno, pažljivo vode računa o tome da se izmjenama postojećih ili donošenjem novih zakona o ovom pitanju, ne dovede u pitanje sloboda izražavanja, odnosno da se onemogući svaka zloupotreba ovakvih propisa kako bi se ušutkali kritičari ili onemogućila demokratska rasprava o pitanjima od javnog/opšteg interesa;

⁴⁷ Preporuka CM/Rec (2016)5 o slobodi interneta od 13. 04. 2016, dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806415fa, očitavanje: 29. 07. 2019; Preporuka CM/Rec (2016)1 o zaštiti i promoviranju prava na slobodu izražavanja i pravu na privatni život s obzirom na mrežnu neutralnost od 13. 01. 2016, dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c1e59, očitavanje: 29. 07. 2019; Preporuka CM/Rec (2015)6 o slobodnom, prekograničnom protoku informacija na internetu od 01. 04. 2015, dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c3f20, očitavanje: 29. 07. 2019; Preporuka CM/Rec (2012)3 o zaštiti ljudskih prava u odnosu na pretraživače od 04. 04. 2012, dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805caa87, očitavanje: 29. 07. 2019; Preporuka CM/Rec (2014)6 o vodiču za ljudska prava za korisnike interneta od 16. 04. 2014, dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804d5b31, očitavanje: 29. 07. 2019.

2. *da sudovi*, do donošenja/izmjena odgovarajućih propisa, direktnom primjenom Evropske konvencije u skladu sa obavezom iz člana II/6 Ustava Bosne i Hercegovine, osiguraju primjenu ZOO za odgovarajuću zaštitu onih koji su oštećeni govorom mržnje, uz dosljednu primjenu standarda Evropskog suda o ovom pitanju, a naročito da vode računa o potrebi uspostavljanja pravične ravnoteže između slobode izražavanja i prava drugih da ne budu izloženi govoru mržnje;
3. *da nadležna ministarstva* (na državnom ili entitetskim nivoima) donesu sveobuhvatnu strategiju borbe protiv govora mržnje koja bi, između ostalog, obuhvatala uspostavljanje mehanizama praćenja govora mržnje, saradnju između organa za provođenje zakona i samoregulacijskih tijela radi krivičnog gonjenja za onaj govor mržnje koji jeste ili tek treba biti propisan kao krivično djelo, te pokretanje i vođenje kampanja protiv govora mržnje, uključujući promociju osude takvog govora i kontragovor od strane političkih predstavnika i zvaničnika, kao što ECRI traži u svojim preporukama.

Pri tome, nadležni organi vlasti trebaju imati na umu da su preporuke Vijeća Evrope (97)20 i 21 čvrsto utemeljene na ključnim principima Evropskog suda kojima se, s jedne strane, štiti sloboda izražavanja, a s druge rezolutno suprotstavlja govoru mržnje. Ti principi su nijansirani i primjenljivi za različite odgovore na problem govora mržnje. Ono što je imperativ u vezi sa pravima, dužnostima i odgovornostima koje prate uživanje u slobodi izražavanja i pravu na privatnost je da se između tih prava, kako je već rečeno, uspostavi odgovarajuća, pravična ravnoteža.

Iako je određene oblike govora mržnje potrebno zabraniti krivičnim zakonima, a za ostale oblike osigurati odgovarajuću građansko-pravnu zaštitu, mora se voditi računa da su „na duge staze“ primjerenije promotivne i preventivne nego restriktivne mjere. Stoga je veoma važno da se kontinuirano preduzimaju aktivnosti na podizanju svijesti kod korisnika interneta i on-line medija o tome šta je govor mržnje, zašto je neprihvatljiv u javnoj komunikaciji i do kakvih posljedica može dovesti.

Hate Speech on Internet: international standards and protection

Summary

Hate speech on Internet has been more present in public discourse in Bosnia and Herzegovina in the last years, as noted by ECRI and European Commission in their reports. The particular problem presents the fact that, despite ECRI recommendations from 2016, and obligations that BiH accepted by ratification of the Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems, criminal laws have not been amended in a way to conform to the requirements set forth in this document nor in Committee of Ministers' Recommendation 97(20). Also, there is no adequate protection in civil or administrative laws that would allow those affected by on-line hate speech to seek redress. It is argued in this Article that the competent authorities should develop a comprehensive strategy to tackle on-line hate speech. This strategy should include different measures such as: legislative amendments in criminal and civil laws, enactment of a separate law that would include a clear definition of hate speech, obligations of on-line media in relation to establishing mechanisms for more efficient monitoring and prevention of hate speech,

as well as their civil liability for hate speech in their publications and for users generated content. However, all legislative measures should be carefully designed in order not to undermine or allow disproportional restrictions to the freedom of speech or to have “chilling effect” on media or to discourage public debate and criticism. Until then, the courts should adhere to their constitutional obligation to directly apply ECHR and should interpret inadequate laws in a way that will not undermine the Convention rights.